

PIOTR DZIEWULSKI

Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie

HARCERSKA DZIAŁALNOŚĆ MARII WOCALEWSKIEJ

Słowa kluczowe: Maria Wocalewska (1885–1944), harcerstwo, Związek Harcerstwa Polskiego

1. Wprowadzenie. 2. We wspomnieniach byłych wychowanek i perspektywie swojego pochodzenia. 3. Skauting – łódzkie początki. 4. Naczelna Inspektorka Harcerstwa. 5. Druhá Marysia – mniej oficjalnie. 6. II wojna światowa – epilog. 7. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

Maria Wocalewska należy do grona niezwykle interesujących postaci ruchu harcerskiego pierwszych lat odbudowy niepodległego państwa polskiego. Próbując zrekonstruować jej biogram, można śmiało twierdzić, że była to osoba barwna, odnotowana w pamięci ruchu harcerskiego jako działaczka mająca olbrzymi wpływ na rozwój harcerskiego systemu wychowawczego i duchową formację wielu pokoleń instruktoerek Związku Harcerstwa Polskiego. W niniejszym artykule podejmę próbę przedstawiania jej życia, poglądów, a w szczególności działalności harcerskiej. Pomocna w osiągnięciu tego celu będzie analiza zebranych artykułów z prasy harcerskiej, nielicznych dokumentów wewnętrznych ZHP, wspomnień, literatury naukowej, omawiającej historię harcerstwa, oraz materiałów zebranych przez Komisję Historyczną Chorągwi Łódzkiej ZHP.

2. WE WSPOMNIENIACH BYŁYCH WYCHOWANEK I PERSPEKTYWIE SWOJEGO POCHODZENIA

Postać Marii Wocalewskiej pojawia się w: licznych wspomnieniach byłych wychowanek, harcerskich broszurach oraz epizodycznie w opracowaniach historycznych nt. ZHP. Zarys jej biogramu możemy odnaleźć w pierwszym tomie *Harcerskiego słownika biograficznego* pod redakcją Janusza Wojtyczy, nigdy jednak nie doczekała się szerszego naukowego opracowania. Niniejsza praca również nie wyczerpie w pełni tematu. W przekonaniu autora stanowi raczej zaproszenie do przyszłych, bardziej pogłębionych i wieloaspektowych badań nad tą postacią. Materiał

tu przedstawiony może być także przydatny do badań nad historią ruchu harcerskiego w regionie łódzkim oraz w kraju.

Maria Wocalewska – na co zwracały uwagę wychowanki, a co również podnoszono we wspomnianych broszurach harcerskich, była kobietą o szczególnych predyspozycjach mentalnych. Wydają się, iż owe predyspozycje, miały swoje źródło w rodzinnej tradycji inteligentkiej. Jej ojciec, Bolesław Tadeusz Wocalewski (1856–1924), był łódzkim pedagogiem, wydawcą czasopisma „Strzecha Rodzinna” oraz założycielem Łódzkiej Miejskiej Chrześcijańskiej Szkoły Podstawowej Nr 11¹. W 1884 r. poślubił Annę z d. Zakrzewską (1861–1936), z którą miał cztery córki: Marię (1895–1944), Zofię (1894–1934), Jadwigę (1895–1944), Annę (1888–1983) – oraz syna Jana (1900–1917)².

Maria urodziła się w Łodzi, 29 czerwca 1885 r. jako pierwsze dziecko Bolesława i Anny. Swoje dzieciństwo przeżywała w kamienicy przy ul. Konstancyńskiej 51 (ob. Legionów), której właścicielem był jej ojciec. Można przypuszczać z późniejszego otwarcie okazywanego jej przywiązania do ojczyzny i Boga, że była wychowywana w duchu głębokiego poszanowania wartości narodowych oraz katolickich. Chodząc ulicami Łodzi, miała niejednokrotnie okazję spotykać i widzieć Żydów w *sztrajmelach*, słyszeć rozmowy przedstawicieli mniejszości niemieckiej oraz odczuwać współczucie wobec sytuacji materialnej i wyglądu robotników zgłaszających się do pracy w fabryce włókienniczej Izraela Poznańskiego. Kilkaset metrów od jej domu znajdował się budynek carskiego więzienia, w którym w 1900 r. za konspiracyjną działalność przetrzymywano Józefa Piłsudskiego. Wielokulturowa mozaika miasta uczyła ją tolerancji, wrażliwości i poszanowania różnych warstw społecznych³.

Początkowo uczyła się w domu, później uczęszczała do rosyjskiego gimnazjum. W 1904 r. wyjechała do Krakowa, gdzie studiowała polonistykę oraz nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim⁴. W czerwcu 1905 r. w jej rodzinnym mieście wybuchło powstanie w trakcie Rewolucji 1905 r., które objęło Imperium Rosyjskie. W wyniku stanu wojennego, wprowadzonego przez cara Mikołaja II, kontakt z rodziną był utrudniony, a listy cenzurowane⁵.

Po ukończeniu studiów wróciła do Łodzi, gdzie rozpoczęła pracę w prywatnej szkole Heleny Miklaszewskiej, która pod szyldem szkoły organizowała również życie zakonne bezhabitowej Wspólnoty Sióstr Poczestycielek Najświętszego Serca Jezusowego. Później nauczwała w placówkach szkolnych Julii Zbijewskiej oraz Cecylii Waszczyńskiej⁶. Aktywnie zaangażowała się w działalność Polskiej Macierzy Szkolnej⁷ oraz Organizacji Młodzieży Narodowej, z której w 1909 r. wydzieliła się Organizacja Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie”. W latach 1910–

¹ „Czas”, *Kalendarz na rok przestępny 1908*, Łódź 1907, 44; Inskrypcja nagrobna.

² *Harcerski słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Wojtyczy, Warszawa 2006, 236; Inskrypcja nagrobna.

³ Zob. K. Kowalczyński, *Łódź przelomu wieków XIX/XX*, Łódź 2017.

⁴ J. Opońska-Blauth, *Polskie harcerski w dziesięcioleciu 1911–1921*, Warszawa 1988, 81.

⁵ *Wspomnienia łódzkich instruktorek zebrane przez Stanisławę Wojtczak na zamówienie M. Straszewskiej w celu publikacji w „Drogach”*, rps Archiwum Wydawnictwa Marron; zob. K. Piskała, *1905 – Rok z dziejów polskiego Manchesteru*, w: *Rewolucja 1905. Przewodnik Krytyki Politycznej*, red. K. Piskała, W. Marca, Warszawa 2013, 236–238.

⁶ *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 237.

⁷ *Dzielo samopomocy narodowej: Polska Macierz Szkolna, 1905–1935*, Warszawa 1935, 24.

1911 w mieszkaniu rodziców zorganizowała tajne koło samokształceniowe, będące wyrazem buntu przeciw znów narastającej rusyfikacji i cenzurze kultury polskiej. Jak wspominała po latach: „Na program tych kół składały się: nauka historii i geografii Polski, czytanie dzieł literatury polskiej, czytanie i rozważanie pism Libelta i St. Szczepanowskiego – niekiedy wycieczki za miasto”⁸.

Idea skautingu, której autorem był brytyjski generał Robert Baden-Powell⁹, przedostała się na ziemię polskie już w 1909 r. W kolejnym roku przetłumaczono podręcznik Brytyjczyka *Scouting for Boys* i rozpoczęto wcielać przedstawione w nich metody w specjalnych jednostkach Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” oraz Organizacji Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie” na terenie całego zaboru austriackiego¹⁰. W tym samym roku powstały również pierwsze jednostki w zaborze rosyjskim, a w listopadzie 1911 r. powołano Tajną Naczelną Komendę Skautową dla Kongresówki¹¹.

Informacje o skautingu do Łodzi dotarły wraz z przywiezieniem z Krakowa tłumaczenia książki Baden-Powella. Jesienią 1911 r. Jerzy Szletyński i Wacław Lipiński w Łodzi założyli Radę Patrolowych, która organizowała pierwsze męskie jednostki. W tym samym czasie książką zainteresowały się również dziewczęta organizujące koła samokształceniowe, wśród nich były Maria i Zofia Wocalewskie¹².

3. SKAUTING – ŁÓDZKIE POCZĄTKI

Publikacja Naczelnego Skauta Świata – pisała Wocalewska: „była rozchwytywana, odpisywana – i z wielką radością, z zapalem zaczęto konspiracyjnie organizować prace skautową przy organizacjach młodzieży narodowej i niepodległościowej”¹³. Rezultatem tego wydarzenia było przekształcenie koła Marii i Zofii w zastęp skautowy „Kukułek”. Równolegle powstał inny zastęp, związany z Organizacją Młodzieży Narodowej – „Jaskółki”. Pod koniec 1912 r. połączono zastępy w Drużynę Skautową im. Emilii Plater, na czele której stanęła Eugenia Jabłońska¹⁴. Wocalewska wylicza, że „pierwsze prace, gawędy, ćwiczenia przeniknięte były myślą o przyszłej walce wyzwolenczej – dla niej uczyły się skautki bandażowania, pomocy w nagłych wypadkach, praktykowały w szpitalu, poznawały sygnalizację. Myśl, aby czego nie zaniedbać, co mogło być potrzebne w powstaniu (jak wtedy myślano) podsumowała coraz nowe prace, coraz inne ćwiczenia, była bodźcem do wytrwałego czuwania nad sobą, nad wyrobieniem swego charakteru i woli, nad zdrowiem i wyćwiczeniem fizycznym”¹⁵.

⁸ M. Wocalewska, *Z naszych dziejów (15-lecie I Żeńskiej Drużyny Łódzkiej)*, Harcerz 1928, nr 25, 8.

⁹ Robert Stephenson Baden-Powell (1857–1941) – brytyjski generał, uczestnik drugiej wojny burskiej, twórca ruchu skautowego oraz założyciel Światowej Organizacji Ruchu Skautowego. Zob. W. Hansen, *Wilk, który nigdy nie śpi*, Warszawa 2004; red. A. Kazek, *Poradnik harcerski*, Łódź 2000, 54–57.

¹⁰ W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015, 23–24

¹¹ Tamże, 35–36.

¹² Tamże, 37.

¹³ M. Wocalewska, *Z naszych dziejów...*, dz.cyt., 8.

¹⁴ K. Jurek, *Lilijka i łódka. Historia harcerstwa łódzkiego do 1939 roku*, Łódź 2006, 15.

¹⁵ M. Wocalewska, *Z naszych dziejów...*, dz.cyt., 8.

Praca drużyny miała charakter konspiracyjny: „Zbiórki zastępów odbywały się w mieszkaniach prywatnych – rada drużyny, zwana żartobliwie «radą trzech», zbierała się [w mieszkaniu rodziny Wocalewskich] w pamiętnym «niebieskim pokoiku»”¹⁶. We wrześniu 1913 r. Jabłońska została wezwana do Naczelnej Komendy Skautowej (NKS) w Warszawie, gdzie otrzymała nominację na komendantkę łódzkiego środowiska skautek, co oznaczało podział środowiska męskiego i żeńskiego na niezależne od siebie struktury. W związku ze swoim wyjazdem na studia do Krakowa, Jabłońska oddała funkcję Zofii Goldenberg, jej zastępczynią została Irena Głowacka a przyboczną Maria Wocalewska. Jabłońska wówczas napisała: „W ręce tej trójki złożone zostały losy przyszłej pracy skautowej w Łodzi”¹⁷.

Latem 1914 r. Maria była uczestniczką pierwszego kursu dla instruktorek skautowych, który odbył się w lesie gąłkowskim pod Łodzią. Został on przerwany w związku z widocznym zagrożeniem działań wojennych¹⁸. Wybuch Wielkiej Wojny spowodował przekształcenie organizacyjne harcerstwa oraz otwarcie sporu między drużynowymi a ośrodkiem władzy w Warszawie. NKS wyraziła sprzeciw wobec bezpośredniego zaangażowania wojskowego młodzieży, co kontrastowało z protestującymi drużynowymi. Łódzcy skauci ochoczo wstępowali do oddziałów strzeleckich, co doprowadziło do zastoju pracy harcerskiej na terenie miasta. Konflikt początkowo nie dotyczył skautek. Po zajęciu Łodzi przez wojska niemieckie wyjechała Zofia Goldenberg, która funkcję drużynowej przekazała Marii – jednocześnie młoda nauczycielka objęła stanowisko kierownicze nad całym żeńskim skautingiem w mieście. Maria zdecydowała się na osobliwy krok: rozwiązała jednostkę, a następnie doprowadziła do jej ponownej organizacji. Dzięki temu udało się jej wyeliminować słabsze dziewczęta z drużyny¹⁹.

Tak wspomina Wocalewska zajęcia skautek podczas wojny: „Robota wre, a tak jej dużo. Nie wiadomo do czego będą powołane, a zaskoczyć się nie dadzą. Kilka skautek ma już świadectwa sanitariuszek, ale tego mało – więc kurs służby ambulansowej, pielęgniarstwo, higiena, bandażowanie, kurs sanitarny dla chłopców prowadzi drużynowa I żeńskiej. Jednocześnie pomoc biednym rodzinom, praca oświatowa. Wielkim płomieniem wybuchnął duch ofiary. W październiku 1914 r. odeszła do wojska do legionów – pierwsza gromadka skautów – każdy na drogę otrzymał maleńką wyprawkę z patronami opatrunkowemi, przygotowanemi przez skautki. Odchodząc zostawili chłopcy rodziny pod opieką harcerek”²⁰.

W kamienicy przy ul. Długiej 10 dziewczęta na czele z Zofią i Marią prowadziły szpitalik wojenny²¹. Latem 1915 i 1916 r. I Drużyna Skautowa im. E. Plater zorga-

¹⁶ Tamże, 9.

¹⁷ *Fragment sprawozdania z pracy skautowej w Łodzi od r. 1911 do 6 października 1913 r.*, w: E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, Część I: 1911–1914, Warszawa 1937, 127.

¹⁸ Tamże, 128.

¹⁹ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, Część II: *Służba wojenna I*, Warszawa 1938, 71–74.

²⁰ M. Wocalewska, *Z naszych dziejów...*, dz.cyt., 9.

²¹ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*. Część II: ..., dz.cyt., 86.

nizowała samodzielne kolonie, pierwsze odbyły się w Rudzie Pabianickiej, drugie w Marzeninie. Podczas kolonii harcerki uczestniczyły w zajęciach prowadzonych przez kadrę oraz pomagały rolnikom.

Silna polaryzacja w społeczeństwie polskim w czasie wojny dotknęła również ruch skautowy. W alternatywie do Naczelnej Komendy Skautowej w Piotrkowie Trybunalskim powstała Polska Organizacja Skautowa, będąca częścią Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego. Przywódcy łódzkiego skautingu (Maria Wocalewska i Tadeusz Kalusiński), początkowo nieufni, przyłączyli się wiosną 1915 r. do POS, co skutkowało m.in. zerwaniem więzi z NKS i przejęciem nowej struktury organizacyjnej²². Początkowo POS podzielono na pięć koedukacyjnych okręgów (Łódź otrzymała numer IV)²³, a od 1916 r. na 30 niekoedukacyjnych okręgów (okręg żeński – VI, okręg męski VII)²⁴.

Maria udała się prosto z kolonii drużyny w Rudzie Pabianickiej na II Zjazd POS do Piotrkowa, który obradował 27–29 sierpnia 1915 r. Jesienią Maria z Tadeuszem Kalusinskim została włączona do składu Naczelnej Komendy Skautowej POS (przyjmując konspiracyjny pseudonim Maria Bystrzyńska). Zasiadając w NKS POS, Wocalewska miała silny wpływ na rozwój skautingu: zaangażowała się w przygotowywanie uchwał w sprawie patronatów, podczas III Zjazdu (1916 r.) postulowała o apolityczność organizacji oraz wyrażała chęć zjednoczenia wszystkich struktur skautowych na ziemiach polskich²⁵. Wiosną 1916 r. utworzono komisję porozumiewawczą i na zjeździe, który odbył się 1–2 listopada połączono środowisko warszawskie (które wypowiedziało posłuszeństwo NKS), POS, Związek Skautek Polskich oraz Junactwo w jeden Związek Harcerstwa Polskiego. Okręg VI i VII POS przekształcono w Okręg VIA (męski) i VIB (żeński)²⁶. Maria zachowała funkcję komendantki okręgu żeńskiego. W sierpniu 1916 r. łódzkie harcerstwo ujawniło się i zostało zalegalizowane przez władze okupacyjne jako Stowarzyszenie „Skaut Polski”. Pozwalało to swobodnie organizować pracę drużyn w warunkach wojennych²⁷.

W kwietniu 1917 r. Wocalewska wzięła udział w zjeździe kierowników harcerskich w Warszawie, gdzie wygłosiła referat o pracy harcerskiej w zastępie. W tym samym czasie przewodniczący ZHP ks. Jana Mauersberger odbywał objazd po kraju, kapłan pochwalił Marię, że skierowała łódzkie harcerstwo „[...] na drogę praktyczną. Każda z druhen musi umieć gotować najprostsze potrawy, zdając na III stopień. Są zaś druheny bardzo uzdolnione w owym kunszcie, co mogliśmy sprawdzić, jedząc w lokalu drużyny wspinały obiad [...]. Przy drużynach wyrabiają się druheny w sprawności krawieckiej, ćwiczą się w służbie ambulansowej”²⁸. Mimo okupacyjnych warunków Wocalewskiej udało się rozwinąć żeńskie struktury harcerskie w Ło-

²² K. Jurek, dz.cyt., 20–21.

²³ G. Nowik, *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922. Zarys organizacyjny*, Warszawa 2019, 123.

²⁴ Tamże, 133.

²⁵ Tamże, 128–131.

²⁶ *Wiadomości Skautowe* 1916, nr 18, 1–3.

²⁷ *Harcerski trop prowadzi w przyszłość. Harcerstwo na Ziemi łódzkiej 1910–2010*, red. A. Kazek, Łódź 2010, 21.

²⁸ *Harc mistrz* 1917, nr 2, 25.

dzi. Jesienią 1916 r. okręg VIB liczył 340 dziewcząt w pięciu drużynach, a w lutym 1918 r. 1077 dziewcząt w 27 drużynach²⁹.

4. NACZELNA INSPEKTORKA HARCERSTWA

W wyniku konferencji w Pszczynie władze niemieckie i austro-węgierskie zobowiązały się proklamować powstanie Królestwa Polskiego. Na podstawie tzw. Aktu 5 lipca ukonstytuowano reskryptami władz okupacyjnych Radę Regencyjną, która następnie powołała Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W strukturach resortu znalazł się Naczelny Inspektorat Harcerski, który miał odpowiadać za pracę harcerską w Królestwie Polskim. Na urząd naczelnej inspektorki harcerstwa wybrano Marię Wocalewską, a na naczelnego inspektora harcerstwa lwowskiego instruktora Tadeusza Strumiłło³⁰. Wybór nie był przypadkowy. Wocalewska i Strumiłło mieli wykształcenie pedagogiczne i razem studiowali w Krakowie. Dobrze znali się na ruchu harcerskim, mieli szerokie kontakty oraz aktywnie przyczyniali się do ukształtowania ideologicznego młodzieży. Byli zaufanymi ludźmi centralnego ośrodka władzy harcerskiej. Maria piastowała swój urząd nieprzerwanie aż do 1939 r. Po odebraniu z Ministerstwa WRiOP nominacji zamieszkała na stałe w Warszawie, w oficynie Pałacu Branickich przy ul. Podwale 3³¹.

Do zadań naczelnej inspektorki należało m.in. organizowanie rządowych kursów dla instruktorek. Pierwszy taki kurs odbył się w Staszku k. Sandomierza. Wocalewska kształciła tam nauczycielki oraz uczennice szkół średnich na drużynowe. Zaangażowała się również w przygotowanie do zjednoczenia wszystkich organizacji skautowych z ziem polskich. Zjazd Zjednoczeniowy odbył się 1–2 listopada 1918 r. w Lublinie, na którym delegaci wybrali Marię do Naczelnej Rady Harcerskiej³².

Harcerstwo aktywnie uczestniczyło w ważnych dla losów Polski listopadowych działaniach 1918 r. Lokalnie harcerze pełnili służbę wartowniczą, utrzymywali system łączności oraz rozbrajali Niemców. Władze zjednoczonego ZHP z wielkim entuzjazmem przywitały powrót Józefa Piłsudskiego z Magdeburga, oferując swoją służbę w dalszym kształtowaniu granic kraju. Po wyzwoleniu Wileńszczyzny, w kwietniu 1919 r., wraz z Tadeuszem Strumiłłą wyjechała do Wilna, by tam organizować działalność harcerską³³. Po powrocie zajęli się prawną sytuacją ZHP. 20 maja 1920 r. Maria wraz z ośmioma innymi członkami NRH podpisała statut organizacji, który został uchwalony przez IV Zjazd NRH 3–5 stycznia 1920 r. oraz I Walny Zjazd ZHP 31 grudnia 1920–2 stycznia 1921 r. zaakceptowany przez Ministerstwo WRiOP 19 marca 1920 r. oraz 2 sierpnia 1920 r. przez Minister-

²⁹ K. Jurek, dz.cyt., 26–27.

³⁰ Tadeusz Strumiłło (1884–1958) – doktor filozofii, pedagog, wykładowca UJ i KUL, naczelny inspektor harcerstwa w Ministerstwie WRiOP (1918–1923), przewodniczący Naczelnej Rady Harcerskiej (1919–1920), przewodniczący ZHP (1923–1925). Zob. *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 205–207.

³¹ Tamże, 237; W. Hausner, M. Wierzbicki, dz.cyt., 46–45.

³² *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 238.

³³ W. Hausner, M. Wierzbicki, dz.cyt., 59.

stwo Spraw Wewnętrznych za zgodą ministra spraw wojskowych³⁴. W lipcu NRH powołała Naczelnictwo organizacji, które tworzyli: Tadeusz Strumiłło – przewodniczący, Stanisław Sedlaczek – naczelnik Głównej Kwatery Męskiej oraz Maria Wocalewska³⁵ – naczelniczka Głównej Kwatery Żeńskiej. Proces konstituowania się Związku Harcerstwa Polskiego dobiegał końca.

Największym wyzwaniem, jakiemu musiała sprostać Wocalewska, była organizacja harcerek wobec wojny polsko-bolszewickiej. Kierowniczką Pogotowia Harcerek mianowała Józefinę Łapińską (w lipcu funkcję przejęła siostra Marii, Jadwiga). Sama Wocalewska kierowała punktami pogotowia, w których znajdowały się harcerskie szpitale. W Warszawie przy al. Ujazdowskich 37, a po przyjeździe do Łodzi przy ul. Gdańskiej 29. Około stu harcerzy-żołnierzy „przesunęło się przez ten cudny szpitalik, gdzie ciężko ranni i chorzy zapominali o swych cierpieniach w radosnej, dobrej atmosferze”³⁶.

Funkcję naczelniczki pełniła do 7 czerwca 1923 r., przekazując ją swojej siostrze, Zofii. Sama, z przerwą w latach 1923–1926, kiedy piastowała funkcję wiceprzewodniczącej ZHP, została do wybuchu II wojny światowej członkinią Głównej Kwatery Żeńskiej ZHP (później Głównej Kwatery Harcerek)³⁷.

Jako naczelna inspektorka Harcerstwa nadal organizowała kursy instruktorskie, m.in. w Łącku (1921), Uniejowie i Kozińcu (1921), od 1930 r. w Runowie Kraśńskim, a od 1932 r. w Szkole Instruktorskiej na Buczu. Towarzyszyła prezydentowi Stanisławowi Wojciechowskiemu w odwiedzinach Złotu Harcerek w 1924 r. w Bojarowie nad Świdrem³⁸. Zasiadała w Prezydium VIII Walnego Zjazdu Związku, który odbył się w kwietniu 1928 r. w Łodzi³⁹. Wizytowała okręgi⁴⁰, pisała dla rządu sprawozdania oraz publikowała artykuły w prasie harcerskiej. Brała aktywny udział w tworzeniu harcerstwa starszego⁴¹, zadbała o rozwój ruchu suchego⁴² i apelowała o większą samodzielność żeńskiej gałęzi. Ta ostatnia działalność na-

³⁴ *Okólniki i rozkazy Naczelnictwa ZHP*, red. S. Sedlaczek, Warszawa 1920, zbiór L.4, Harcmistrz 1920, nr 1–2, 18, Harcmistrz 1920, nr 4–12, 57.

³⁵ Maria – wraz ze swoimi siostrami, Jadwigą i Zofią – na podstawie uchwały V Zjazdu NRH otrzymała stopień podharcemistrzynie, a w 1927 r. przyznano jej stopień harcemistrzynie Rzeczypospolitej. Zob. *Ogólnik Naczelnictwa ZHP z dnia 15 grudnia 1920 r.*, Harcerz (1920) 12, 8; *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990, 335.

³⁶ M. Wocalewska, *Z naszych dziejów...*, dz.cyt., 9.

³⁷ *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 238.

³⁸ *Harcerki 1911–1939...*, dz.cyt., 335.

³⁹ Harcmistrz 1928, nr 5–6, 84.

⁴⁰ Anna Zawadzka podaje, że w 1927 r. „na ogólną liczbę 110 wyjazdów członkiń Głównej Kwatery w teren, 60, czyli ponad połowa, dokonanych została przez druhenę Marię”. Bardzo chętnie wizytowała Okręg Łódzki. W 1928 r., Chorągiew Łódzką Harcerek wizytowała aż cztery razy. Zob. A. Zawadzka, *Gawędy o tych które przewodziły*, Część II: *Maria Wocalewska, Maria Ukleyska, Zofia Wołowska, Władysława Martynowicz*, Warszawa 1998, 19; *Kalendarium, w: Materiały do historii Łódzkiej Chorągwi Harcerek w latach od 1911 do 1939*, mps, Archiwum Komisji Historycznej Chorągwi Łódzkiej ZHP, 21.

⁴¹ Skrzydła 1931, nr 5, 4–5.

⁴² M. Wocalewska, *Jak opowiadać bajki*, w: *W gromadzie suchów*, red. J. Zwolakowska, Katowice 1933, 24–31.

bierze znaczenia w 1929 r., gdy w Związku dojdzie do przełamania obozu narodowego i otwarcia na nowy program. ZHP stawało się areną licznych konfliktów, w których GKŻ próbowała pozostać na uboczu. W listopadzie m.in. z inicjatywy Mari Wocalewskiej i Olgi Drahonowskiej-Małkowskiej⁴³ doszło do usamodzielnienia pionu żeńskiego. Na początku stycznia 1930 r. powołały własny organ prasowy „Skrzydła”, a samodzielne programy wychowawcze doprowadziły do podwojenia liczebności harcererek. Gałąź żeńska szybko otworzyła się na społeczność robotniczą i wiejską, z czym miała problem Główna Kwatera Harcerzy – ze względu na endecką dominację⁴⁴.

Maria wzięła udział w Komisji Statutowej podczas IX Zjazdu Walnego (1929 r.), a następnie przewodniczyła powołanej przez NRH Komisji Przebudowy ZHP, która miała utworzyć koncepcję „dwóch autonomicznych organizacyj (żeńskie i męskiej) o wspólnej podstawie ideowej (przrzeczenie, prawo, pozdrowienie, odznaka) i wspólnym duszpasterstwie, a całkowicie samodzielnym w zakresie programowym, organizacyjnym i gospodarczym⁴⁵”. Komisja zakończyła pracę 25 kwietnia 1930 r.⁴⁶. Podczas X Zjazdu Walnego przedstawiła delegatom projekty zmian, które proponowały „dwa zjazdy: żeński i męski. W każdym biorą udział wszyscy instruktorzy(rki), delegaci St. Harc. [Starszego Harcerstwa] i K.P.H. (ci ostatni jeden na 15 kół z terenu Chorągwi)⁴⁷”. Mimo przyjęcia przez Zjazd nowego projektu statutu, nie uzyskał on aprobaty Państwowego Urzędu Wychowania i Przystosowania Wojskowego. Uznano, że ZHP „winno dążyć do stworzenia jak najprostszyc form rozkazodawczych, a co idzie i jasnego formułowania odpowiedzialności⁴⁸”. Mimo licznych poprawek Wocalewskiej oraz delegata ministra spraw wojskowych do ZHP Franciszka Edwar-da Pfeiffera, nie udało się ratyfikować projektu⁴⁹. Kolejny statut z powodzeniem został przyjęty dopiero w 1936 r. i obowiązywał do rozpoczęcia II wojny światowej⁵⁰.

W kolejnych latach Wocalewska wzięła udział w radzie programowej Jubileuszowego Zlotu Harcerstwa Polskiego, który odbył się w lipcu 1935 r. Był to największy zlot ZHP, uczestniczyło w nim 25 tys. osób, w tym wielu skautów z zagranicznych organizacji. Zlot stanowił podsumowanie ideowego dorobku ZHP, pokaz siły

⁴³ Olga Drahonowska-Małkowska (1888–1979) – nauczycielka, współorganizatorka żeńskiego ruchu harcerskiego, w latach 1922–1939 członkini Naczelnej Rady Harcerskiej, twórczyni ośrodka harcerskiego „Cisowy Dworek” w Sromowcach Wyżnych, żona Andrzeja Małkowskiego – twórcy polskiego skautingu. Zob. *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 127–131; E. Głowacka-Sobiech, *Twórcy polskiego skautingu – Olga i Andrzej Małkowsky*, Poznań 2003.

⁴⁴ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939*, Warszawa 1966, 114–127.

⁴⁵ *Wiadomości Urzędowe* 1930, nr 1, 1.

⁴⁶ M. Wocalewska, *Przebudowa ZHP*, *Skrzydła* 1930, nr 5, 2.

⁴⁷ *Na Tropie* 1930, nr 5, 13.

⁴⁸ *Poprawki Państwowego Urzędu W.F. i P.W. do statutu ZHP uchwalonego na Nadzwyczajnym Walnym Zjeździe w dn. 26–27 kwietnia 1930 r.*, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Statuty ZHP, sygn. 355.

⁴⁹ *Poprawki Naczelnego Inspektora Harcerstwa w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Delegata Ministerstwa Spraw Wojskowych do Związku Harcerstwa Polskie, dotyczące Statutu ZHP uchwalonego na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r.*, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Statuty ZHP, sygn. 355.

⁵⁰ K. Marszałek, *Dziedzictwo którego nie można odrzucić. Próba interpretacji wybranych źródeł z lat 1918–2015 do dziejów Związku Harcerstwa Polskiego*, Kraków 2016, 35.

harcerstwa oraz aktywne zaangażowanie w wychowanie młodzieży⁵¹. W tym samym roku Maria podjęła przewodnictwo w Komisji Programowej dla Zagranicy, a w 1938 r. została wiceprzewodniczącą Komisji Kół Harcerzy z Czasów Walk o Niepodległość⁵². W 1936 r. w ramach łódzkich obchodów dwudziestopięcioletnia ruchu harcerskiego Maria wygłosiła w auli Rady Miejskiej referat *Organizacje harcerskie w l. 1914–16 i 1916–21*⁵³.

5. DRUHNA MARYSIA – MNIEJ OFICJALNIE

Druhna Marysia – bo tak o niej mówiono – „była wzrostu średniego wątłej budowy, nie tak urodziwa jak Oleńka Małkowska i Jaga Falkowska”, „Ubierała się bardzo skromnie, czesała gładko, upinając kok ze splecionych ciasno w dwa warkocze włosów”⁵⁴. Występowała w „szarym mundurze bez żadnych oznak prócz krzyża (i w swoich nieprzepisowych czarnych pończochach i czarnych pantoflach)”⁵⁵. Często podróżowała między Łodzią a Warszawą, jak wspomina Stanisława Wojtaczyk i Anna Gotarska-Słomczyńska, w domu rodzinnym przebywała głównie w święta i weekendy. „Na Boże Narodzenie przyjeżdżała z walizką pełną książek na prezenty gwiazdkowe. Każda książka była starannie dobrana do wieku zainteresowań odbiorcy. Szczególnie pieczołowicie dobierała książki dla dzieci”⁵⁶. Warto dodać, że jej działalność w Ministerstwie WRiOP nie ograniczała się do działań okołoharcerskich. Jako członek resortu wchodziła w skład licznych komisji m.in. oceny książek do czytania dla młodzieży szkolnej (1927–1929), w której opiniowała rynek wydawniczy⁵⁷.

Wocalewska była praktykującą katoliczką. Utrzymywała liczne kontakty z księżmi-instruktorami i zawsze dbała o rozwój religijny swoich podopiecznych⁵⁸.

Dotkliwie przeżyła tragiczną śmierć swojego brata, Jana, który 4 grudnia 1917 r. zginął podczas wypadku tramwajowego. Jan, podobnie jak jego siostry, również zaangażował się w działalność harcerską. Krótco przed swoją śmiercią objął funkcję drużynowego I Drużyny Skautowej im. Tadeusza Kościuszki⁵⁹.

Drugim tragicznym dla niej wydarzeniem był zgon ojca, w 1924 r. Był on dla niej wielkim autorytetem, wielokrotnie prosiła go o rady. Między tymi dwoma pedagogami i działaczami istniało silne pokrewieństwo dusz. Nieznane są nam relacje z matką. Zapewne nie były tak ścisłe. Sama Maria po śmierci ojca została mentorką domu⁶⁰.

⁵¹ W. Hausner, M. Wierzbicki, dz.cyt., 82–83.

⁵² *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 239.

⁵³ *Zaproszenie na Uroczystą Akademię 25 l. Jubileuszu Harcerskiego na terenie m. Łodzi*, 1936, mps., Archiwum Komisji Historycznej Chorągwi Łódzkiej ZHP (dalej: AKHChŁ ZHP).

⁵⁴ J. Opońska-Blauth, dz.cyt., 82.

⁵⁵ A. Zawadzka, dz.cyt., 21.

⁵⁶ J. Opońska-Blauth, dz.cyt., 81.

⁵⁷ Zob. Dz. Urz. MWRiOP nr 2, poz. 40.

⁵⁸ M. Wocalewska, *Kongres Eucharystyczny*, Skrzydła 1930, nr 6, 2.

⁵⁹ K. Jurek, dz.cyt., 27.

⁶⁰ A. Zawadzka, dz.cyt., 15.

W jej biogramie odnajdujemy jeszcze jedną głęboką ranę. Najbliższą jej sercu siostrą była Zofia, która przejęła od Marii funkcję naczelniczki GKŻ. W 1934 r. Zofia zachorowała na gruźlicę. Wówczas Maria przeniosła się do Otwocka, by opiekować się swoją młodszą siostrą. Kilka tygodni przed śmiercią Zofii, Maria przewiozła swoją siostrę do Łodzi, gdzie ta zmarła⁶¹.

Maria Wocalewska nigdy nie wyszła za mąż i nie miała dzieci. Nie są też nam znane informacje, czy i jakie utrzymywała kontakty partnerskie z mężczyznami i kobietami. Epoka, w której przyszło jej żyć, postrzegala kobietę przede wszystkim w duchowym lub naturalnym macierzyństwie. Taki model podtrzymywany przez katolicką etykę życia rodzinnego i seksualnego propagowany był również w harcerstwie⁶². Wydaje się, że Maria nigdy nie była krytykowana za utrzymywanie stanu wolnego. Podobny stan cywilny zachowały inne znaczące instruktorki ZHP: jej siostra Zofia, Jadwiga Falkowska czy Ewa Grodecka⁶³.

6. II WOJNA ŚWIATOWA – EPILOG

W przededniu II wojny światowej Maria miała 54 lata, aktywnie popierała Pogotowie Harcerek, które zainicjonowane w styczniu 1939 r. wspierało pomocniczą służbę wojskową oraz Przysposobienie Wojskowe Kobiet. W ramach inspekcji obozów letnich oraz kursów instruktorskich organizowała szkolenia wsparcia medycznego oraz czynnej walki w obronie kraju. Agresja III Rzeszy Niemieckiej na Polskę wybiła godzinę niezwykle trudnego egzaminu z patriotyzmu całej społeczności harcerskiej. Maria od 3 września 1939 r. w Warszawie organizowała punkt rejestracji kobiet, które zgłaszały się do służby pomocniczej w szpitalach⁶⁴.

27 września 1939 r. Wocalewska wzięła udział w spotkaniu Naczelnej Rady Harcerskiej przy ul. Noakowskiego 12, gdzie podjęto decyzje o przejściu ZHP do konspiracji i wybraniu tymczasowych władz⁶⁵. Miesiąc później włączono ją do składu żeńskiego naczelnictwa jako delegatkę naczelniczki harcerek, którą wówczas była Zofia Florczyk. Funkcję pełniła do połowy 1943 r. Później zasiadała w składzie Komisji Rewizyjnej oraz Radzie Programowej przy Komendzie Pogotowia Harcerek, do 1942 r. prowadziła konspiracyjne kursy instruktorskie w Skolimowie.

Na początku grudnia 1939 r. Maria była już w Łodzi u swojej siostry Jadwigi, gdzie 12 grudnia nakazano całej rodzinie opuścić mieszkanie i wysiedlono ich do Krosna. Jerzy Szletyński – syn Jadwigi – wspominał, że „w trakcie szykowania się do opuszczenia mieszkania Ciotka Marysia, mimo obecności uzbrojonych

⁶¹ Tamże, 16.

⁶² Zob. W. Borudzka, *Ideologia harcerska a małżeństwo współczesne*, Wilno 1924.

⁶³ *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 37–41, 52–54.

⁶⁴ W. Hausner, M. Wierzbicki, dz.cyt., 149–151, 153, 155; *Harcerski słownik...*, dz.cyt., 239.

⁶⁵ Konspiracyjne harcerstwo – podobnie jak przed wybuchem wojny – dzieliło się na dwie gałęzie: Organizację Harcerzy, która przyjęła kryptonim „Szare Szeregi” oraz Organizację Harcerek – zwaną „Związkiem Koniczyn”. Por. *Materiały do chronologii historii i tradycji ZHP*, red. M. Haykowski, t. 7, 19.

Niemców, weszła do naszego mieszkania, pomagała nam dzieciom w pakowaniu i ubieraniu się, a przy okazji wyniosła różne cenne przedmioty”⁶⁶.

W latach 1940–1944 podejmowała się opieki nad domem dzieci w Skolimowie. Następnie po rozwiązaniu placówki wychowawczej przez władze okupacyjne zatrudniła się w internacie dla dziewcząt w Warszawie przy ul. 6 sierpnia 16, który prowadziła jej siostra Jadwiga. Po wybuchu powstania warszawskiego internat przekształcono w szpital polowy oraz siedzibę Komendy Pogotowia Harcerek. 3 sierpnia 1944 r. oddział niemiecki zajął budynek i ewakuował obecne w nim osoby. Z nieznanymi przyczyn Maria, Jadwiga i dwie inne instruktorki nie wydostały się z budynku przez przygotowane wcześniej przejście piwniczne. Wszystkie cztery zginęły w nieznanymi okolicznościach⁶⁷.

W biogramach najczęściej podaje się, że Maria zginęła tego samego dnia lub następnego pędzona przed czołgami, by te nie były ostrzeliwane przez powstańców. Mniej znana wersja, jaką podaje Anna Zawadzka, sugeruje, że Maria z innymi instruktorkami została siłą doprowadzona do byłego gmachu Ministerstwa WRiOP przy ul. Szucha, gdzie dokonywano egzekucji⁶⁸.

7. ZAKOŃCZENIE

Maria Wocalewska uznawana była za inteligentną, zaradną, religijną, średnio urodziwą kobietę. Całe swoje życie poświęciła pracy harcerskiej, uznając, że ów ruch jest doskonałym miejscem rozwoju duchowego, moralnego, umysłowego i fizycznego dziewcząt. Jako pedagog dostrzegała, że instrumenty metodyczne, jakie wykorzystuje skauting, pobudzają młodzież do twórczego działania.

Aktywnie uczestniczyła w budowie ruchu harcerskiego oraz go reformowała. Szczególne miejsce w Związku Harcerstwa Polskiego odnalazła w kształceniu kadry gałęzi żeńskiej. Inicjowała kursy instruktorskie, dyskusje na temat zagadnień życia i charakteru, wprowadzała elementy ówczesnej psychologii i dbała o wymianę doświadczeń między pokoleniami. Była kobietą nowoczesną, choć jej poglądy mieściły się w opcji konserwatywnej.

Jako naczelna inspektorka harcerstwa zyskała ogromny prestiż i niemałe wpływy. Umiejętnie wykorzystywała swoją pozycję oraz znajomości, stając się człowiekiem-kobietą ideową w najlepszym znaczeniu. Wartości harcerskie, skodyfikowane w Prawie i Przrzeczeniu harcerskim, stały się jej drogowskazami, które propagowała w postawie osobistego zaangażowania, w służbie drugiemu człowiekowi, szczególnie w najtrudniejszych chwilach. Swoim życiem pokazała, że harcerstwo wnosi do społeczeństwa element służby, zawsze kiedy służba ta jest potrzebna. Maria organizowała działania pomocnicze podczas I wojny światowej, wojny polsko-bolszewickiej oraz kampanii wrześniowej 1939 r. Z zapałem realizowała harcerskie „Czuwaj!”, co wynikało z uznania przez nią prymu wartości duchowych nad materialnymi.

⁶⁶ J. Szletyński, *Wspomnienia*, rps, grudzień 1995, AKHChL ZHP.

⁶⁷ K. Wyczańska, *Harcerki 1939–1945. Relacje – Pamiętniki*, Warszawa: PWN 1985, 46–48, 54, 55, 254.

⁶⁸ A. Zawadzka, dz.cyt., 16.

BIBLIOGRAFIA

- Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, Warszawa: IPN 2011.
- Grodecka E., *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii, cz. I: 1911–1914*, Warszawa: Wydawnictwo „Na tropie” 1937.
- Grodecka E., *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii, cz. II: Służba wojenna I*, Warszawa: Wydawnictwo „Na tropie” 1938.
- Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa: PWN 1990.
- Harcerski trop prowadzi w przyszłość. Harcerstwo na Ziemi łódzkiej 1910–2010*, red. A. Kazek, Łódź: Chorągiew Łódzka ZHP im. A. Kamińskiego 2010.
- Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtyczy, t. 1, Warszawa: Muzeum Harcerstwa – [Łódź]: Marron Edition 2006.
- Hausner W., Wierzbicki M., *Sto lat harcerstwa*, Warszawa: IPN 2015.
- Jurek K., *Lilijka i łódka. Historia harcerstwa łódzkiego do 1939 roku*, Łódź 2006.
- Koźniewski K., *I zawsze krzyż oksydowany... Refleksje nad historią harcerstwa w Polsce 1911–1986*, Warszawa: Harcerskie Biuro Wydawnicze „Horyzonty” 2003.
- Łódź w drodze do niepodległej*, red. J. Daszyńska, Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy 2013.
- Marszałek K., *Dziedzictwo, którego nie można odrzucić. Próba interpretacji wybranych źródeł z lat 1918–2015 do dziejów Związku Harcerstwa Polskiego*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2016.
- Nowik G., *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922. Zarys organizacyjny*, Sulejówek: Niezależne Wydawnictwo Harcerskie i Muzeum Józefa Piłsudskiego 2019.
- Opońska-Blauth J., *Polskie harcerski w dziesięcioleciu 1911–1921*, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza oraz Galeria Hufca ZHP Łódź–Polesie 1988.
- Wyczańska K., *Harcerki 1939–1945. Relacje – Pamiętniki*, Warszawa: PWN 1985.
- Zawadzka A., *Gawędy o tych, które przewodziły, cz. II: Maria Wocalewska, Maria Uklejska, Zofia Wołowska, Władysława Martynowicz*, Warszawa: Wydawnictwo: Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty 1998.

SCOUTING ACTIVITY OF MARIA WOCALSKA

Summary

This paper presents public activity of a Polish girl scout, Maria Wocalewska (1885–1944). The analysis focuses on texts published in the scout press, internal documents of the Polish Scouting and Guiding Association, diaries and historical literature. The aim of this investigation was to present her life, thoughts and scouting activity.

Key words: Maria Wocalewska, scouting, Polish Scouting and Guiding Association

Nota o Autorze

Piotr DZIEWULSKI – student Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego i piątego roku teologii Papieskiego Wydziału Teologicznego – Collegium Joanneum w Warszawie.
Kontakt e-mail: piotr.dziewulski.lodz@gmail.com